

КОЙ Е ЖЕЛЮ — ГЕРОЯТ НА „ИЗГУБЕНА СТАНКА“?

Никола Д. Николов

Известен на всички е конкретният повод, който поражда у Илия Р. Блъсков идеята да напише своята повест „Изгубена Станка“.

През една тъмна нощ на „велики пости“ 1863 г. при отец Константин, с когото Блъсков живеел в една от училищните сгради на Шумен, дошел странен човек и останал при него повече от обикновеному. Заинтригуван от необичайното нощно посещение, на другия ден Блъсков любопитствал пред духовника що за човек е бил този изповедник и какво толкова му е разказвал.

— Такъв човек и такава изповед — отговорил му отец Константин — сега за пръв път през живота си срещам. Кой е този човек може да ти кажа, но неговата изповед — не мога, забранено ми е от църковните закони.

Отговорът още повече заинтригувал Блъскова и той тръгнал да търси нощния гост. Едва го намерил, защото този човек — Желю се казвал — бил хайдутин, криел се и рядко се показвал пред хората. Когато се видели, Желю се доверил на Блъскова и му разказал своя бурен и пълен с приключения живот.

Автор вече на две книги с религиозно съдържание, Блъсков отдавна искал да напише трета, но със сюжет из живота на българите. За образци имал книгите на Раковски „Предвестник Горскаго пътника“ (1856 г.) и „Горски пътник“ (1857 г.) и най-вече излязлата през 1860 г. „Нешастна фамилия“ на Васил Друмев. Сам вдъхновен и очарован от тези книги, Блъсков виждал интереса, с който те се четат от мало и голямо, и затова искал новата му книга непременно да прилича на тях. Но нямал подходящ сюжет. И така докато срещнал Желя. От многобройните неща, които той му разказал, Блъсков избрал историята за откраднатата от татарите мома Станка и седнал да я опише (Илия Р. Блъсков „Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот“, С., 1907, стр. 167).

След издаването ѝ през 1865 г. в Болград, повестта на Блъсков спечелила грамаден успех. Тя станала една от най-търсените и четени книги преди Освобождението. През 1870 г. „Изгубена Станка“ била драматизирана от Богдан Ковачев и както свидетелства Вазов, играна с голям успех. Незабравими са страниците от „Немили-недраги“, където се разказва за възторга и патристическото въздусевление, което „Изгубена Станка“ предизвиквала сред хъшовете при представянато ѝ във Влашко. Желю и Никола, герои на повестта, станали най-популярните имена, синоним на безстрашие и самоотверженост.

Досега литературните изследователи не споменуват нищо за народните хайдути Желю и Никола, кои са те и каква е тяхната по-сетнешна съдба. Особено пък за Желю, мъжественият хайдутин, поразил и очаровал толкова много Блъскова. Единствен на този въпрос се спира Павел Делирадев. В книгата си „Принос към историческата география на Тракия“ С., 1953, т. I, стр. 122 и 248 той твърди, че героят на „Изгубена Станка“, това бил прочутия Желю войвода от Каралча (днес Маломир), Ямболско. В тези си бележки обаче Делирадев е допуснал две груби грешки, първо, като счита Желя от Ямбол и Желю от Маломир (цит. същ., стр. 256) за две различни, а не едно и също лице, и второ, че този Желю е именно героят на „Изгубена Станка“.

За Желю войвода, сподвижник на П. Хитова, разказва в записките си сам Хитов. Когато съобщава имената на момчетата си, с които през 1860 г. останал да зимува в планината, той изрично сочи, че с него е бил и Желю Христо Чернев от Ямбол („Моето пътуване по Стара-планина“, С., 1934, стр. 17). Като ямболия Желю се сочи и от Захари Стоянов („Четите в България“, С., Игнатово издание, стр. 196), Н. Върховски („Ямболски патриоти“), А. Андреев („Из стапо духовното и политическото ни възраждане“, Ямбол, 1928, стр. 8), А. Андреев („Из стапо Ямбол“, Ямбол, 1937, стр. 32), Иван Топузов („Един легендарен хайдутин“ във в. Тракия Ямбол“, Ямбол, 1937, стр. 32), Иван Топузов („Един легендарен хайдутин“ във в. Тракия Ямбол“, Ямбол, 1937, стр. 32), Иван Топузов („Един легендарен хайдутин“ във в. Тракия Ямбол“, Ямбол, 1937, стр. 32), Звезделин Цонев („Стефан Караджа“, С., 1940, киец, бр. 662 от 25 декември 1938 г.), Звезделин Цонев („Стефан Караджа“, С., 1940,

стр. 309), Стоян Георгиев („Желю войвода — един забравен герой от нашия край“ във в. Нарoden другар, бр. 51 от 24 юни 1961 г.) и други.

За Желю от Карапча (Маломир) споменуват: Г. Димитров („Княжество България“, Пловдив, 1896, ч. II, стр. 220), Д. Трифунов („Сливенския революционер Желю Д. Бояджиев“, Сливен, 1926, стр. 7) и др., но всички те имат предвид дяда Желя, сподвижник и другар на Хитова. Посочването му в литературата ту като Желю от Ямбол, ту като Желю от Карапча, идва от това, че рожденият в Ямбол Желю след Освобождението живее в Карапча, където и починал през 1893 г.

Макар да е един от най-известните ни и прочути хайдутини, за Желю от Ямбол, днес се знае и помни съвсем малко. Откъслечни са и сведенията в литературата. Затова необходимо е съвсем накратко да се проследи животът му, за да се види, че не той е хайдутин, с когото Блъсков се среща и чиято история използва за сюжет на първата си оригинална повест.

Роден през 1827 г. в Ямбол, Желю вероятно станал хайдутин още в младите си години. Една песен твърди, че той бил другар и сподвижник на знаменития войвода Димитър Калъчлията (П. Хитов, цит. съч., стр. 76). А че той е по-стар хайдутин и не е започнал хайдутуването си в дружината на Хитова, както приемат някои автори, могат да се приведат думите на Ботев за бурната 1868 г. В бр. 21 на в. „Знаме“ от 6 юли 1875 г. Ботев нарича Желя „осакатял от рани юнак“, който повече от 20 г. не бил прекарвал лято под керемиди (Хр. Ботев, „Съчинения“. С., 1960, т. II, стр. 231).

С Калъчлията Желю вероятно е ходил до залавянето му от турците. Напълно допустимо е след разпиляването на Димитровите момчета, Желю да е бил с Георги Трънкин, който след като намерил през 1858 г. в Сливенския балкан Стоян Папазоолу и П. Хитова, бил избран за войвода на сформиранията нова хайдушка дружина. Това е същата дружина, на която П. Хитов станал войвода през 1860 г., когато Трънкин бил убит в Еленския балкан. За 1860 г. се отнасят и първите положителни сведения за Желя в цитираното по-горе сведение на Хитов за момчетата, с които презимувал в Стара планина.

Желю ходил непрекъснато с Хитова до есента на 1863 г., когато войводата минал с момчетата си в Сърбия и ги разпуснал. От тази година започнал и тежкият хъшовски живот, който Желю карал ту в Сърбия, ту във Влашко. Въпреки негодите през това време, той не забравил отечеството си. Да отмъщава на поробителите, през 1866 г., начело на малка чета, заедно с Хаджи Димитър и Стефан Караджата, Желю минал отново в родината. През следващата 1867 г. той бил пак там като подвойвода на Хитова, а когато Панайот с част от четата заминал да търси Филип Тотя и оттам продължил за Сърбия, Желю начело на 17 момчета останал в планината и плашил турците до края на годината, след което отново се прехвърлил във Влашко.

Да мине в България Желю се канел и през 1868 г., но не можал да намери средства за въоръжаване на голямата си чета, макар че ходил да се моли на богатите българи дори в Русия. С него бил и Ботев, когото Желю направил свой писар и тъкмял за бъдещ байрактар.

Желю Христов Чернев бил един от най-тачените сред хъшовете юнаци. В знак на почит всички му казвали Дядо Желю, с което име останал и до своята смърт.

За да приключим по-важните сведения за поборническата дейност на Желю Хр. Чернев трябва да споменем и за участието му заедно с П. Хитов, Дядо Ильо, Филип Тотю и хиляди други българи във войната през 1876 г. на Сърбия с Турция.

Не останал назад Дядо Желю и през Освободителната война, когато начело на голяма дружина той минал в гръб на турците в Котленския балкан и повел срещу им война на партизански начала.

След Освобождението Желю Хр. Чернев се установил да живее в с. Карапча, където по-късно и починал.

В своята повест Илия Р. Блъсков съобщава, че героят му Желю, също като Желю Хр. Чернев, ходил с войводата Димитър Калъчлията. С него той бил и заловен през 1858 г. (според Блъскова 1859 г.) при опита им да оберат и накажат Харалан чорбаджи

от Шумен. Желю бил осъден и лежал 3 г. в затвора, след което бил освободен, а Калъч-лията през 1864 г. обесен в Русе. Оттук следва, че Желю Ямболчанина не е същия, с когото се е срещнал Блъсков, защото докато единият е лежал затворен, другият по същото време е бил вече заедно с Хитова по планината.

И друго. Както видяхме по-горе, срещата между Блъсков и хайдутин Желю станала през „велики пости“, т. е. пролетта на 1863 г., време, през което Желю Хр. Чернев е продължавал да бъде в Панайотовата дружина. Че това е така потвърждават записките на войводата, когато разказва за решението си през есента на 1863 г. да премине в Сърбия. „Един от дружината ни, по име Желю — пише Хитов — се възпротиви на моето желание със следните думи: — Ако идеме към Сърбия, потерите щат да ни разбият. . . Ние не знаеме пътищата. — Аз му отговорих така: — Ако орачите да би мислили, че годината ще бъде суха и неплодородна, те би останали гладни, а ако войниците се уплашат от смъртта, те не са вече войници. — Желю зазмълча. Тръгнахме за Сърбия. След 54 деня ние стигнахме Княжевец“ (П. Хитов, цит. съч. стр. 34).

По думите на Блъсков, неговият герой, макар и да се криел, бил познат на мнозина шуменци. Те знаели неговия „занаят“ и се досещали къде и по каква работа изчезва за по-малко или повече време от града. Това положение за сетен път ни убеждава, че не Желю Чернев е бил този хайдутин, макар да е допустима възможността да е ходил и отсядал краткотрайно в Шумен, тъй като през тези години, през цялото време (дори и през зимата) той е бил на балкана и не би могъл да бъде толкова добре познат и популярен сред мнозинството родолюбиви шуменци.

Кой тогава е Желю, героят на „Изгубена Станка“?

За правилното разрешение на този (занимавал ни от дълго време) въпрос се наложи да проучим подробно живота и дейността на няколко Желювци от предосвободителната епоха. До положителни резултати обаче не се добрахме. Липсваха ни сведения само за случайно споменавания в литературата хайдутин Желяз от Черкешлий (днес с. Желю войвода), Сливенско. Издирването на такива сведения наложи и отиването ни през пролетта на т. г. в горното село.

Когато в общината на с. Желю войвода запитахме кой може да ни разкаже нещо за Желяз, упътиха ни към бившия общински служител Жеко Димов, сега пенсионер, старец на 73 г. И то не случайно. От него, освен многото подробности за Желяз, научихме и следната на братовия му ръкопис, за който ни бе споменато още в общината.

Братът на дядо Жеко, дългогодишния учител Димитър Димов починал през 1953 г. на 70 г. възраст. Местен човек, през целия си живот той събирал сведения за миналото на родното си село, които окончателно оформя в „История. . .“ през 1949 г. Останал не издаден, ръкописът днес се съхранява в къщата-музей „Хаджи Димитър“ в Сливен. От този ръкопис и това, което чухме от дядо Жеко за Желяз, известен с по-популярното хайдушко име Желю, може да се разкаже следното:

Баща му се казвал Добри Железчев и бил от рода Параджар.¹ Майка му пък била от с. Раково, Котленско и била открадната от бащата при идването ѝ с жетварска чета в селото. Роден през 1810 г. Желю бил четвърто дете на родителите си. За нещастие, когато той станал на 2 г. майка му починала и бащата се оженил повторно. Машехата излязла много лоша жена. Тя постоянно биела детето, заради което баща му го дал още от малък да овчарува. От това време са и връзките му с хайдутите.

Кога Желю зарязва овчарлъка и става хайдутин не е известно. Разпокъсани са и спомените за хайдутуването му, защото дълги години след 1828 г. той не се мяркал в селото. Знае се само, че отначало негов ятак бил Андон Полица и че веднъж, пак по него време, съселянинът му Пеню Янков го виждал заедно с още 7—8 души, всички облечени като турци, в една гостилница на Ямболския панаир.

¹ От пара — пари и аджар — съжеляващ, т. е. човек, комуто парите са свидни. Прякорът бил даден на праядото от турски бирник, понеже не си плащал в срок данъка.

Желю хайдутувал повечето време с Димитър Калъчлията. Ходил известно време и с Пею Буюклията, когато той се отделил от Димитровата дружина.¹

Веднъж Димитър Калъчлията трябвало да накаже богат турски бей от Шуменско. Турчинът бил много жесток към българите човек. Колкото обаче свирепствувал навънка и не помислял за чуждите деца, толкова се разтапял от обич към единствената си дъщеря, щом се приберал в къщи. Кадънчето било много хубаво и беят имал към него болезнена слабост. Тази слабост хайдутите намислили да използват и решили да откраднат дъщеря му. Четиридесет дни дружината се навъртала край селото на бея и изчаквала удобния момент, докато един ден сам Желю не свършил тази работа. Било през лятото и Желю нарочно в най-голямата горешина отишел и почукал на бейската къща. Както и предполагал, вместо кадъните, които се били разхвърляли в харема, да отвори вратата дошло детето. Тогава Желю го сграбчил и, без да му даде възможност да извика, го откънал при дружината. Турчинът вилнял, организирал потеря след потеря да търси хайдутите, но те като че ли били потънали в земята. Когато разбрал, че със сила нищо не може да стори, турчинът пуснал по селата теляли, да викат и да съобщават, кой види и чуе Димитър Калъчлията, „хабер“ да му носи, че той, беят, „евалла“ му прави и заради негов „икрам“ повече не ще закача българите. Да иска каквото иска, всичко ще даде, но детето му да върне. Чак тогава се обадили и хайдутите. Срещу богат откуп, живо и здраво кадънчето било върнато на баща му. През цялото време то било пазено и добре гледано в едно скривалище от жеравенски овчари в къщата на Вълко хекая в с. Пандаклий (днес Лесково), Старозагорско.² (Според други беят изпратил пари за откуп на момичето, но същевременно организирал и потеря. Искал да вземе детето и да избие хайдутите. Последните обаче излезли по-хитри. След като получили парите, те пуснали кадънчето срещу скритите турци и взели да се изтеглят. За да не го убият потераджийите не посмели да стрелят, а когато запукали, хайдутите били изчезнали в горите.)

Желю бил силно волев човек, строг и въздържан във всяко едно отношение човек. За нравствената му чистота е показателна следната случка:

Един от Желювите другари се научил да ходи при някаква вдовица в едно варненско село. Този хайдутин веднъж накарал част от момчетата да вардят къщата на вдовицата, а той вътре, започнал с приятели веселба. На няколко пъти хайдутинът прашал хора да викат на ядене и пиене и Желя, но той отказал. Когато она въпреки това пак пратил да го викат, Желю се ядосал, отишел в къщата на вдовицата и заклал пренебрегналия хайдущките закони свой другар.

Желю ходил хайдутин повече от 30 години. Застарял, към 1863 г. той окончателно напуснал хайдутуването и се заселил в с. Метличина, Провадийско. Тук отначало Желю се навъртал край турчина Юмер, отдавнашен хайдущки ятак, а по-късно се оженил за Тодора Жекова Терзиолу и осиновил едно момиченце от близкото село Ветрино.³ Наскоро

¹ Димитър Калъчлията — един от най-прочутите и знаменити български хайдущки войводи. Роден в с. Теке махле (днес Графитово), Сливенско. Действувал главно по Източна България — от Странджа до Добруджа. За него виж: П. Хитов, цит. съч. стр. 73; Г. Димитров, цит. съч., стр. 219; В. Маринов, „Дели Орман“, С., 1941, стр. 65; Д. Константинов „Жеравна в миналото и до днешно време“ Жеравна, 1948, стр. 244; Ив. Потиров „Един страджански хайдутин“ в сп. Завет, г. XX, бр. 9, стр. 9; Д. Осинин, „По хайдущките сбиршища“, С., 1957, стр. 50; Ал. Кузов, „Хайдутството във Варненско“, в. Народно дело, бр. 136 от 9 юни 1959 г.; Б. Цветкова, „Българи и турци в борба срещу турския феодален гнет“ в сп. История и география, бр. 4 от 1960 г., стр. 6 и др.

Пею Буюклията — роден в Козомоде (днес Козарево), Сливенско. Когато изрежда прочутите войводи от Сливенско, З. Стоянов (цит. съч., стр. 196) поставя Пея на едно от първите места. Учил хайдущкия занаят при Бойчо войвода. Освен с Димитър Калъчлията Пею ходил по горите и сам като войвода. Според Хитова (цит. съч., стр. 76) бил ловен три пъти от турците.

² За този случай разказва и Данаил П. Константинов в цитираната по-горе книга, стр. 244.

³ Името на момичето било Ганка, по-сетне известна в Черкешлий като Митьовица Пеналката по името на мъжа си.

обаче жена му починала и той послушал брат си Христо и зет му Слав Раев, дошли през 1871 г. в Метличина, да се завърне в родното си село.

Желю се прибрал в Черкешлий през 1872 г. и се оженил повторно. Но и тук нещастieto го последвало. На 2 май 1876 г. се запалила и изгоряла къщата му. Разказва се, че в нея имал бохча, пълна с жълтици, които се стопили от огъня или били откраднати от дошлите да помагат при гасенето селяни. Новото нещастие съвсем съкрушило Желя, той се поболял и починал на 21 април 1878 г. Макар и на легло, старият хайдутин следял с голям интерес бойните действия на Освободителната война и казвал с твърда увереност на близките си, че този път московците ще ни освободят завинаги.

Освен горните сведения за живота на Желя, най-важното за нас в случая е, че в Черкешлий и до днес се пази спомена за това, че по време на Кримската война през 1854 г. той спасил в Чалъкавашкия проход две българки, буля и зълва, откраднати от татари. Как станало това той бил разказвал с подробности на брата си Стоян¹ след завръщането си в село. Макар тези подробности днес да не се помнят, за нас това е достатъчно, за да се убедим, че не Желю от Ямбол, а Желю от Черкешлий (днес с. Желю войвода) е героят на повестта „Изгубена Станка“ от Илия Р. Блъсков.

Увереност, че Желю от Черкешлий е героят на „Изгубена Станка“ изказва в ръкописа си и Димитър Димов. Нещо повече, за да се увери в предположението си, той дори писал писмо на Илия Блъсков. И Блъсков му отговорил със следното писмо:

Г-н учителю,

понеже не можах да разчета подписа Ви, пиша Ви отворено писмо. Как съм се запознал за първи път с Желя е писано в моите спомени (печатно издание 1907 г., стр. 167). След това аз вече не се видях с Желя. Помня, че ми поиска няколко екземпляра от „Изгубена Станка“ след отпечатването ѝ, но чрез друго лице. Той се изгуби. Като слушах разказа в Шумен, писал съм го шуменец, но от мнозина познати се научих, че никой не му знае местожителството и че от град Шумен не е. За мене не е важно месторождението му, а разказът му.

Ваш: Ил. Р. Блъсков

Писмото на Блъсков е писано на 25. VIII. 1908 г. (ст. стил). То е поместено в споменатия по-горе ръкопис на Д. Димов, от където правим препис и ние.

¹ Починал на 10 юли 1935 г. на 83 г. Освен от него Д. Димов събирал сведенията си за Желю и миналото на селото от Злати Гайдаржията, Баню Христов, Пена Колева (починала на 108 г. през 1927 г.) и др.